

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS ÉS ERŐSZAK

MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN A KORSZAKVÁLTÁS felgyorsulása a fiatalok és a felnőtt-társadalom között növekvő konfliktussal járt. A kilencvenes években vizsgálataink alapján¹ azt láttuk, hogy a fiatalok önállósodása az iskolázottság kiterjedése, a család és az iskola ellenőrző szerepének fellazulása, a média szerepének erősödése, és az etnikai konfliktusok gyakorisága a fiatalok körében számos új problémát vetett fel.

A társadalom „középosztályosodása”

A középiskolás fiatalok családi hátterét elemezve kiderül, hogy a kilencvenes évek végére egy új szerkezetű társadalom alakult ki. Ennek egyik meghatározója a piacgazdaság kiépülése (az apák több mint fele a magánszektorban dolgozik), ami azt jelenti, hogy a társadalmi hierarchiában az egyik döntő elem az, hogy a szülők milyen pozíciót töltenek be a magángazdaságban. Az állami szektorban való foglalkoztatottságnak két szempontból van jelentősége: az egyik az, hogy ki milyen pozíciót foglal el a foglalkozási hierarchiában (vezető vagy beosztott), a másik pedig a „biztonsági tartalék” (különösen az anyák esetében) a piaci kockázatok ellensúlyozására.

Ez azt is jelenti, hogy míg korábban a diploma elsősorban az értelmiségi „magas kultúra” szimbóluma volt, addig ma a diploma értéke azon mérhető, hogy jól vagy rosszul konvertálható-e a gazdaságban. Az új szerkezetű társadalomban a hatalmi pozíciók összekapcsolódnak a gazdasági érdekeltiségekkel. Az állami alkalmazottak jelentős része is kapcsolódik a piaci világhoz, nevezetesen egyéni vállalkozó vagy betag. Növekedett a gazdaság befolyása a hatalom, a kultúra illetve a társadalmi kapcsolatok területére, és ezzel együtt nőttek a társadalmi különbségek. Az új szerkezetű társadalomban a munkásokra különösen igaz, hogy a magángazdaságban alkalmazták őket, és csak kisebb hányaduk dolgozik az állami szférában, ugyanakkor ez az a réteg, amely új társadalmi pozícióba, gyakran tökéletesen érdekvédelem nélküli, sőt

¹ Gábor Kálmán (1996) *Ifjúságkutatási tézisek*. Educatio Füzetek 2. Bp. 1996. Oktatókutatató Intézet. *A Helyi társadalom és ifjúság* c. 1996-ban elkezdett kutatási projekt anyagai. *Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete*. (Gábor és társai 1997) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat); *A tamási fiatalok helyzete*. (Gábor és társai 1998) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat); *A győri fiatalok helyzete*. (Gábor és társai 1998) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat); *A hevesi fiatalok helyzete*. (Gábor és társai 1998) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat); *A békéscsabai fiatalok helyzete*. Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat).

munkanélküli pozícióba került. „Középosztályosodásról” legfeljebb abban az értelemben beszélhetünk, hogy valamennyi társadalmi csoport életében meghatározó szerepet játszik a pénz és az anyagi javak elérésének vágya.

A növekvő társadalmi különbségek ellenére csökkennek a családok közötti különbségek a fiatalok szabadidős tevékenységéhez szorosan kapcsolódó fogyasztási cikkek (mindenekelőtt a szórakoztató elektronika, illetve járművek, sporteszközök) birtoklásában. Konkrét példával ezt úgy tudjuk illusztrálni, hogy az autótulajdon a felső rétegben 100%-os, de a munkanélküliek esetében is 40%-os. Bár a különbség nagy, az autó mégis fontos szerepet játszik a legalsó rétegek életformájában is. Hasonló a helyzet olyan fogyasztási javakkal is, mint az automata mosógép, vagy a videomagnó. Vagyis a „középosztályosodás” az életvitel egyre komfortosabbá tételével ill. az anyagi javak megszerzésének ambíciójával jellemezhető.

A „középosztályosodás” másik jellemzője a gyerekek iskoláztatására vonatkozó igény növekedése. Jelenleg az általános iskolákból szinte mindenki beiratkozik valamilyen középfokú iskolába. A gimnáziumokból mindenki, de még a szakmunkástanulók háromnegyede is tovább akar tanulni, ami annak a jele, hogy minden társadalmi csoport (a munkások és a munkanélküliek is) tovább akarja taníttatni gyerekeit. Ennek megvalósítása az alsóbb társadalmi rétegek számára erejüket meghaladó erőfeszítéseket követel, csakúgy, mint azoknak a javaknak az előteremtése, amelyekről úgy gondolják, hogy hozzá tartoznak a fiatalok mai életformájához.

A meghosszabbodott tanulmányi időből következően a fiatalok jelentős hányada még húszas éveiben is iskolához kötődik. Az „iskolás kor” időbeni kiterjedése lényegesen megváltoztatja, átrendezi a család, a települési mikrokörnyezet, és az iskola szerepét a fiatalok életének alakításában. A fiatalok karrierjének realizálása a középfokú és felsőfokú képzés expanziója mellett, de az iskolák közötti fokozódó versenyhelyzetben, illetve fokozódó egyéni konkurenciaharcban megy végbe.

A fiatalok és a piac

A kilencvenes évektől az oktatási rendszer átalakulásával egy időben a fiatalok szabadidős tevékenysége áttevődött a piaci alapon működő szórakoztató iparba. Ez fokozatosan történt. Kezdetben az államilag szervezett és fenntartott iskolák, ifjúsági házak, művelődési házak még csak olyan rendezvények szervezésére kényszerültek, amelyek legfontosabb célja már a pénzbevétel volt, a kilencvenes évek második felében pedig ezeket a rendezvényeket is (pl. az iskolabálokat) már professzionális piaci szereplők szervezték. Ez azt is jelenti, hogy a diákszervezetek válsága elmélyült, hiszen elvesztették egyik fontos, szabadidős programokat szervező funkciójukat.

A fogyasztói kultúra felé való fordulást az is motiválja, hogy a fiatalok egyre gyakrabban rendelkeznek olyan a fogyasztói javakkal, amelyek ezt a kötődést erősítik (pl. CD-lemezjátszó, hifitorony stb.) A fiatalok önállósodása, valamint az, hogy szabadon választják ki azokat a mintákat, amelyeket elfogadnak, a korábbinál sokszínűbb ifjúsági kultúrát hozott létre, de ez az ifjúsági kultúra egyoldalúan fogyasztás-centrikus. Ennek elsősorban az az oka, hogy miközben a piaci alapon működő szórakozta-

tóipar kiépült, addig a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején még létező, a társadalom nyitottságát képviselő alternatív kulturális mintáknak helyt adó intézmények válságba kerültek, illetve fokozatosan felszámolódtak, mert a piaci helyzetben már nem voltak „versenyképesek”. A fiatalok civil szerveződései vagy piaci szolgáltatókká váltak, vagy pedig a politika integrálta őket. Ennek következtében az ifjúsági kultúra a korábnál gazdagabbá, de tartalmában és értékeiben egyoldalúbbá vált.

Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy ez a folyamat független az iskolázottságtól vagy a települési mikrokörnyezettől. A győri középiskolásokhoz hasonlóan a békéscsabai fiatalokat is leginkább a fogyasztói magatartással és a kommercializálódással jellemezhetjük. Ezen igényük kielégítésében meghatározó szerepe van az egyre nagyobb méretűvé duzzadó szórakoztató iparnak (a médiától a diszkóig), a város szórakozóhelyeinek, melyek a legdivatosabb zenei irányzatokat és az ehhez kapcsolható aktuális életformát közvetítik. Szinte mindannyian befogadják ezeket a hatásokat. Nagyon kis eltérések figyelhetők meg pl. a megkérdezett fiatalok zenei ízlését illetően: „kedvencükként” legtöbben a house, a techno, a rave, és a diszkó stílust jelölték meg, s csak nagyon kis számban (főleg a gimnazisták körében) találkoztunk az alternatív irányzatok és a blues kedvelőivel.

A fiatalok a fogyasztói piacon egyre több dolgot kaphatnak készen, akár a lázadás külsődleges elemeit is: kidolgozott öltözködési stílusokat, zenei ízléseket, viselkedési mintákat, amelyeket úgy tudnak felhasználni, ahogyan a konzervdobozokat vesszük le a szupermarket polcairól, amelyeket csak fel kell bontani.

A zenei irányzatok döntő szerepet játszanak a fiatalok ízlésvilágának alakításában, mert adott zenei irányzathoz adott TV csatornák, magazinok, öltözködés tartozik. A stílust kifejező öltözködés fontosságát mutatja az is, hogy a békéscsabai fiatalok milyen gyakran panaszkodtak arra, hogy kinézetük (öltözködésük) miatt érte őket sérelem. Hogy ki melyik zenei irányzatot választja, az szorosan összekapcsolódik azzal is, hogy melyik település (város) mit kínál. Azáltal, hogy a magas kultúrához kötődő alternatív szórakozóhelyek kiszorultak a városokból, az ilyen ízlésű fiatalok (mint ahogy többen el is mondták) ezen igényüket más városokban, leggyakrabban Budapesten elégitik ki. A zenei irányzatok „beszűkülése” együtt jár azzal, hogy kisebb, sok esetben extrém, ifjúsági csoportok (pl. punkok vagy alternatívok) alakulnak ki, amelyekkel szemben nagyfokú intoleranciát figyeltünk meg. Miután a fiatalok számára a kommersz kultúra az egyedüli kínálat, növekszik az alternatív és underground kultúrával szembeni ellenszenv, ami nem csak az ilyen zenei irányzatok elutasítását jelenti, hanem azt is, hogy a „magas” kultúra elemeit a többség még kommercializált formában sem hajlandó elfogadni.

A fiatalok fogyasztói önállósodásának másik jele, hogy az elmúlt években jelentősen növekedett a saját fogyasztási javakkal, mindenekelőtt a szórakoztatóiparhoz, illetve a járműiparhoz kapcsolódó termékekkel való ellátottságuk. A középiskolások nemcsak a szórakoztatóiparnak és a gyorsértermeknek, de lassan a járműiparnak is egyre fontosabb fogyasztói. Egyre általánosabbá válik, hogy 17–18 éves korra a jogosítvány mellé az első bankkártyát is megszerzik. A fiatalok fogyasztási önállósodása természetesen a társadalom anyagi gyarapodásának függvénye, de a békéscsabai fiata-

loknál ugyanúgy megfigyelhető, mint a győrieknél. Az ifjúság a fogyasztói és szórakoztatóipar (divat- és sportcikk, fogyasztási eszközök, kulturális, szabadidő szolgáltatások stb.) egyik legfontosabb célcsoportjává vált.

A magyar társadalom átalakulása és a piacgazdaság kiépülése az élet minden területén növekvő versennyel jár együtt. Ebben a versenyben nem csak nyertesek, hanem szükségképpen vesztesek is vannak. Ugyanakkor az ifjúság felé közvetített szórakoztatóipari kultúra elsősorban olyan magatartásmintákat közvetít, amelyek nyertes-pártiak, és amelyeket a vesztesekkel és a gyengékkel szembeni intolerancia jellemez. Vagyis az ifjúsági kultúrában egyre jellemzőbb az agresszivitás a gyengékkel, és az elesettekkel szemben.

A fiatalok önállósodása

A szabadidős tevékenység helyének, szerepének és minőségének megváltozása az ifjúság önállósodásának felgyorsulásához vezetett. Az önálló fogyasztóvá válás mintegy kikényszerítette a fiatalok egyre korábbi önállósodását. Ugyanakkor a tanulmányi idő meghosszabbodása késlelteti a családtól való egzisztenciális függetlenedést, a felnőtté válás lehetőségét. Ez az ellentmondás végigkíséri a fiatalok meghosszabbodott tanulói életét, és mind a családban, mind az iskolában számos konfliktus forrása.

A fiatalok egyre korábbi életkorban járnak el önállóan szórakozni és egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatot. A korai szexuális tapasztalat ugyan leginkább a szakmunkástanulóakra jellemző és legkevésbé a gimnazistákra, de a korai önálló szórakozás már mindenkire érvényes, és egyre korábbi életkorban (13–14 évesen) kezdődik. A korai önállósodással az is együtt jár, hogy a fiatalok életfelfogására, értékeire és mintáira legnagyobb hatással a szórakoztatóipar van, vagyis a fiatalok elsősorban azokat a mintákat veszik át, amelyeket a szórakoztatóipar közvetít. Ez nagy mértékben csökkenti a család és az iskola szerepét nemcsak a fiatalok szabadidős tevékenységének szervezésében, hanem az értékátadás és a nevelés lehetőségében is. Miután a szórakoztatóipartól nem kérhetők számon szigorú morális értékek, egyre gyakoribbak a fiatalok identitásproblémái és növekszik a fiatalok veszélyeztetettsége.

Gyórhöz hasonlóan Békéscsabán is azt láttuk, hogy azok közül a középiskolások közül, akik az első szexuális tapasztalatukat 15 éves korukra megszerzik, 58,8% dohányzik (az átlag 39,7%), 81,1% iszik alkoholt (az átlag 69,5%), baráti körében 76,3% próbálta ki a drogot (az átlag 46,8%) és 29,5% maga is kipróbálta a kábítószert, az átlagos 20,9%-kal szemben. Azaz azt mondhatjuk, hogy a fiatalok egyre korábban bekövetkező önállósodása veszélyeztetettségük fokozódásával jár együtt.

Az meghosszabbodott ifjúsági korszakban jelentősen átalakul a fiatalok életvitel, életformája, illetve saját családjukhoz való viszonya. A szexuális tapasztalatok korai megszerzése nem okvetlenül kapcsolódik komoly párkapcsolathoz. Adataink azt mutatják, hogy a fiatalok egynegyedénél az első szexuális tapasztalat megszerzése saját maguk által „nem komoly”-nak tartott párkapcsolatban történt. Azt is tapasztaltuk, hogy a fiatalok többsége későbbre tervezi a házasságkötést, mint a partnerével való együttélést. 80%-uk azt tervezi, hogy előbb állandó partnerével házasságkötés

nélkül él együtt, s csak ezután szánja rá magát a házasságkötésre. Békéscsabán az első szexuális kapcsolat kialakítását mindössze a fiatalok 1,3%-a kötné házassághoz, és mindössze 8,4%-uk tartós együttéléshez.

A békéscsabai fiatalok tehát követik azt a tendenciát, ami napjaink statisztikai adataiból is kiolvasható, nevezetesen, hogy a fiatalok egyre nagyobb hányada él tartós párkapcsolatban házasság nélkül. Ez éppen úgy jellemző a fiúknak mint a lányok esetében. Ugyanakkor a meghosszabbodott tanulási idő miatt növekszik az az idő, amíg a fiatalok szüleikkel együtt élnek: átlagosan 22,2 éves korra tervezik az elköltözést a szülői házból. A különválás ugyanis elsősorban a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz kötődik és független a házasságtól, ami még későbbre (átlagosan 25,3 éves korra) halasztódik.

Az önállóság kockázatai

Vizsgálataink során azt tapasztaltuk, hogy a szórakoztatóipar kiépülése a válságvezetekben a fiatalok fokozottabb veszélyeztetettségét jelenti, mint a jól prosperáló településeken. A szórakoztatóipar helyszínein csökken a fiatalok feletti közvetlen felnőtt kontroll lehetősége, és növekszik a fogyasztói kultúra mintaadó szerepe. A szórakoztatóipar fontos része a fiatalokat megszólító média. Létrejött egy külön „csatorna”, amely csak a fiatalok számára közvetít kulturális (öltözködési, viselkedési, életforma) mintákat. Mindezzel olyan egyirányú utca jön létre, ahol a fiatalok ismerik a felnőtteket, de a felnőttek már nem ismerik a fiatalokat. A fiatalok elszigetelődnek a felnőttektől, még inkább kikerülnek a felnőtt kontroll alól, és minél konzervatívabb a család és a helyi társadalom norma- és értékrendszere, annál konfliktusosabb lesz a fiatalok és a felnőttek viszonya.

A feszültségoldó technikák alkalmazása (pl. drog és alkoholfogyasztás) egyrészt a fiatalok életformájához kapcsolódik (például a szórakozáshoz), másrészt megfigyelhető, hogy bizonyos rétegekben gyakrabban fordul elő. Akik kipróbálják a drogot, ezt egyre fiatalabb korban teszik. Fontos szerepe van a korai önállósodásból adódó konfliktusok feloldásában, s olykor a fokozott versenyhelyzetből származó stressz levezetésének eszközévé is válhat. A feszültségoldó technikák használata éppen úgy adódhat a szórakoztató ipar által közvetített életforma-minták átvételéből (pl. a rave, techno esetében), mint azokból a feszültségekből, amelyek természetes velejárói a fiatalok identitásproblémáinak.

Azáltal, hogy az identitás kialakítása a kortárs csoportokon belül zajlik, igen fontos szerepe van az abban elterjedt mintáknak. A kortárs csoportok mintaadó szerepe akkor erősödik fel, amikor a fiatalok életében kisebb szerepet játszik a család, az iskola, az ifjúsági civil szervezetek illetve az ifjúsághoz kapcsolódó intézmények. Miután ezek az intézmények nagyon sok esetben nem ismerik el a fiatalok jogait, illetve igen kis mértékben tolerálják a fiatalok másságát, identitáskeresésük egyet jelent a fiataloknak a felnőtt társadalommal való szembenállásával. Békéscsabai vizsgálatunk pl. azt mutatja, hogy éppen a szabadságot, az érdekes, változatos életet preferáló fiatalok menekülnek leggyakrabban feszültségoldó technikákhoz, pontosabban fogalmazva

ezen technikák alkalmazása sok esetben egyet jelent a fiatalok gondolkodásában a szabadsággal, a szabadság élményével.

Ifjúság és erőszak

Kutatásaink adatai szerint az erőszakos magatartás-mintákat nemcsak az ifjúsági kultúra közvetíti a fiatalok számára, hanem mindennapi tapasztalatnak számít az életükben. Az erőszakos megnyilvánulások egyik forrása a „felnőtt világ”, a mikrokozmosz, amelyik körülveszi őket. Az erőszakos megnyilvánulások tapasztalásának másik terepe pedig a kortárs csoport, amely ellenszenvvel sőt erőszakos megnyilvánulással reagál a „kisebbségi” kultúrával szemben.

Az általunk megkérdezett 560 békéscsabai középiskolás közel egyötöde szerint a családban, több mint egytizede szerint az iskolában, a kortársak között és 5,6%-uk szerint a hivatalos szervek esetében fordult elő, hogy figyelmen kívül hagyták személyiségi jogait. A diákok kétötöde vallotta, hogy korlátozták tanulói jogaiban az iskolában, egytizede szerint a családban, illetve a kortársak között. Arra a kérdésre, hogy visszaéltek-e azzal, hogy „csak” tanuló, a fentiekkel szinte azonos számú válaszokat kaptunk az iskola és a család esetében. Különösen figyelemre méltó, hogy a hivatalos szervekkel kapcsolatban a tanulók 13,6%-a számolt be ilyen esetről.

A békéscsabai középiskolások 16,7%-kával szemben alkalmaztak testi fenyegetést a családban, 5,8%-ával szemben az iskolában. Figyelemre méltó, hogy a testi fenyegetés előfordulásának aránya a család után a kortársak részéről a legmagasabb (8,2%), és a megkérdezettek 4,7%-a említette, hogy hivatalos szervek is testi fenyegetést alkalmaztak vele szemben. A fenyegetés és zsarolás (lelki terror) a kortársak részéről a leggyakoribb (9,2%), a családban 3,4%, az iskolában 5,1%, a hivatalos szervek részéről pedig 4%-os arányban fordult elő.

Békéscsabán azt tapasztaltuk, hogy a legtöbb erőszakos megnyilvánulás, amellyel a diákok találkoztak, az etnikai hovatartozással volt kapcsolatban. Az alábbiakban a kérdőívekből néhány jellemző választ idézünk arra a kérdésre, hogy milyen konkrét esetekben tapasztaltak a fiatalok a környezetük részéről „erőszakot”:

- bántalmaztak a szülők, mert cigánnyal beszéltem
- cigányt bántalmaztak
- cigányt vertek a diszkóban
- kisebb rasszista cselekményeket láttam etnikai kisebbségekkel szemben
- én nem találkoztam vele, de biztos vagyok benne, hogy előfordul, hogy pl. a cigányokat megverik a rendőrök
- etnikai hovatartozás miatt sajnos az élet legtöbb területén tapasztalok (iskolában, rendőroknél) ilyet
- etnikai hovatartozás miatti megszegéssel találkoztam már
- etnikumhoz tartozom, megvertek
- fizikai bántalmazás etnikai hovatartozás miatt
- fizikailag bántalmaztak valakit, mert cigány volt
- más etnikumú emberek üldözése

- még általánosban úgy megrugdostak egy fiút, akinek román barátja volt, hogy eltört két bordája
- saját baráti és családi körömben még nem tapasztaltam ilyesmit, de hallottam ilyen esetekről
- szkinhedek bántalmaztak cigányokat és bennünket, rapereket, mert nem ítélik el az etnikumot
- zsidókat, romákat, négereket lelkiileg terrorizálnak az osztálytársaik, akik fehérek

Megszégyenítés vagy lelki terror leggyakrabban kinézetük, öltözködésük miatt éri a fiatalokat (az iskola részéről 14,4%, illetve 8,9%), de ilyen okok miatt társaik részéről is ki vannak téve ennek (12,5% illetve 8,9%), sőt esetenként fizikai bántalmazásnak is (2,%). Erre is idézünk néhány szöveges példát:

- a kopaszra nyírt fejem miatt megverték
- egy barátnőmet megverték a kinézete miatt
- öltözete miatt bántalmaztak valakit
- az egyik osztálytársamat csúfolták, mert nem a mai divat szerint öltözködött

Családjukban a barátaik és a partnereik megválasztása miatt éri leggyakrabban megszégyenítés (5,8% illetve 6,7%) vagy lelki terror a fiatalokat (3,1%, illetve 3,3%). Esetenként a szülők a fizikai bántalmazástól sem riadnak vissza. Ezt az alábbi konkrét esetek illusztrálják:

- a szüleim az egyik barátomat nem szerették és minden módon el akarták szakítani tőlem, ami sikerült
- este elmentem a barátomhoz, későn értem haza (ott vacsoráztam), erre anyukám lekurvázott és megpofozott
- otthon fizikailag bántalmaztak az intim kapcsolataim miatt
- osztálytársamat otthon megszégyenítették a barátai miatt

Kérdőívünk adataiból tehát jól látszik, hogy a fiatalok nap mind nap tapasztalhatják közvetlen környezetükből az erőszakos magatartás legkülönbözőbb változatait. Nem véletlen, ha legálisan szervezett érdekvédelem és jól kidolgozott érdekvédelmi eljárások hiányában konfliktushelyzet esetén maguk is hasonló magatartással reagálnak.

Ifjúsági érdekvédelem

A fiatalok önállósodása, fogyasztói státusának kiépülése növeli a fiatalok veszélyeztetettségét, konfliktusait a felnőttekkel, a családon és az iskolán belül, és a társadalom egészében. A fiatalok önállósodása megkövetelné az intézmények demokratizálódását, amely még korántsem kielégítő. Úgy változtak meg a fiatalokkal szembeni elvárások, hogy az esetek többségében a családban, az iskolában, és a helyi társadalomban megmaradt az alá-fölé rendelt viszony a fiatalok és a felnőttek között. Talán nem véletlen, hogy Gönczöl Katalin egy interjúban a „félelem iskolájáról” beszél, nevezetesen egy olyan iskoláról, ahol a fiatalok konfliktusait és problémáit a hagyományos tekintélyelvűből kiindulva, illetve a fiatalok jogait korlátozva, esetenként a fiatalokkal alkudozva próbálják megoldani (alkudozáson azt értjük, hogy a diákjogokat teljesítményekhez – pl. jó tanulmányi eredmény, jó magaviselet stb. – kötik).

Az iskoláztatási idő meghosszabbodása egyre fontosabbá tenné a törvényesen biztosított diákjogok gyakorlati érvényesülését. Ennek fontossága már az iskola megválasztásakor felvetődik. Az iskolák fokozott harca a jó képességű gyerekekért elősegíti a hátrányos helyzetű, nehezen beilleszkedő, „problémás” gyerekek perifériára szorítását az oktatási rendszerben (Vizsgálataink szerint a kirekesztésnek számos technikája alakult ki, különösen a roma gyerekek esetében.).

A minden szempontból hátrányos helyzetű fiatalokat befogadó intézmények személyi és tárgyi feltételekkel az átlagosnál gyengébben ellátottak, és a deviáns ifjúsági szubkultúra melegágyává válnak. Ezekben az intézményekben, ahol a fiatalok a leginkább veszélyeztetettek, a diákönkormányzatok nem működnek, és az ifjúság problémáival foglalkozó civil szerveződések meg sem jelennek. Ennek legfőbb oka az, hogy a fiatalok önállóan nem képesek ilyen típusú szerveződésre, felnőtt segítségre pedig csak elvéve számíthatnak. Legális és formális ifjúsági érdekvédelem híján a „jogérvényesítést” a tekintélyelvű tanárokkal szembeni egyéni vagy csoportos ellenállás biztosítja, a kortárs csoporton belüli hierarchiát pedig a fizikai erő és az erőszak szabja meg.

Ifjúságcentrizmus

A kilencvenes évek alapvető változásai a fiatalok önállósodásában, értékorientációjában, valamint társadalmi és politikai magatartásukban is megmutatkoztak. Ez jelentős változást eredményezett a fiatalok és a felnőtt társadalom, illetve annak intézményei közötti viszonyban. A fiatalok korai önállósodása sok esetben annak a hangsúlyozásával jár együtt, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom intézményes képviselői nem sokat tesznek értük, sőt kimondottan ellenségesen bánnak velük.

A fiatalok korai önállósodása elsősorban annál a csoportnál figyelhető meg, amelyik a leginkább konfliktusban áll a szülőkkel, a felnőtt társadalommal, annak intézményeivel, és leginkább hangsúlyozza a kortárs csoport fontosságát. A fiataloknak ezt a csoportját a szakirodalomban ifjúságcentristának szokás nevezni. Vizsgálataink azt mutatják, hogy a magyar fiatalok körében is kialakult egy „ifjúságcentristának” mondható csoport, amelynél a kortárscsoporthoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt-társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszonyal.²

Az ifjúságcentrista fiatalok számára a szabadság a legfontosabb érték, amely mindenféle egyéni (udvariasság, vallásos hit, tradíció stb.), illetve közösségi kötelék, ill. korlát (társadalmi rend, nemzetbiztonság stb.) a fiatalok többségénél erőteljesebb elutasításával kapcsolódik össze. Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és gazdagság felértékelésével párosul. Az ifjúságcentrista fiatal pesszimistábban látja a saját és a társadalom jövőjét.

² Az ifjúságcentrizmusnak empirikus mérésér német kutatók dolgozták ki (*Fischer 1985*), és tesztelték (*Rost & Werner 1991*), melyet 1989 óta alkalmazunk Magyarországon. Az ifjúságcentrizmus skála tíz állítást tartalmazó kérdéshöz áll, amelyeket a megkérdezetteknek négyfokozatú skálán kell osztályozni. Az állításokat faktoranalízissel elemeztük (*Gábor 1992*).

Az ifjúságcentrista fiatalok negatívan viszonyulnak a felnőtt társadalomhoz és a felnőtt társadalom intézményeihez. Az átlagosnál sokkal erőteljesebben fogalmazzák meg elégedetlenségüket az iskolával szemben: sokkal kevesebbre értékelik céljaik megvalósításában játszott szerepét, és sokkal elégedetlenebbek a tanár–diák viszonytal. Gondjaikat, problémáikat az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé beszélik meg szüleikkel, felnőtt környezetükkel. Felértékelődik körükben a kortárs csoportok szerepe. A konfliktus a felnőtt világ és a fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban.

Az ifjúságcentrista fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető szerepüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb, mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező minták. Az ifjúságcentrista fiatalok korai önállósodása a „feszültség oldó technikák” (dohányzás, alkohol, drog) alkalmazásához vezet.

Az ifjúságcentrista fiatalok körében az átlagosnál gyakoribb a politikai érdeklődés és az elégedetlenség a felnőtt társadalom politikai intézményeivel, például a mindenkori kormányok ifjúságpolitikájával, illetve az ifjúsági politikai és közéleti szerveződésekkel (például a hallgatói és diákönkormányzatokkal) szemben. Az ifjúságcentrista fiatalok esetében mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet, mintegy függetlenül attól, érdekli-e a fiatalokat a politika, illetve elutasítók, vagy közelállóak a politikához, és a politikai intézményekhez.

Kaase és Barnes a hetvenes évek végén felhívják a figyelmet a nyugati demokráciákban a politikai cselekvés átalakulására: a konvencionális politikai cselekvést felváltja a posztkonvencionális cselekvés, melynek lényege, hogy kiszélesedik a politikai cselekvés repertoárja (*Barnes & Kaase 1979*). A változás értelmezésére kétféle magyarázat terjedt el. Az egyik szerint a politikai cselekvési repertoár átalakulására az a magyarázat, hogy a nyugati demokráciákban fokozódó konfliktusok csökkentik a politikai legitimitációt. Kaase és Barnes hangsúlyozza, hogy ezt a scenáriót nem erősítette meg az a vizsgálat, amelyet öt nyugati országban folytattak. A másik magyarázat szerint a nyugati demokráciákban fokozódik a politikai döntéshozatalban való részvétel, illetve a döntéshozatal befolyásolásának igénye. Ez az élet minden területén feszültséget eredményez, és a politikai cselekvési formák kibővüléséhez vezet. Kaase és Barnes hangsúlyozzák, hogy az utóbbi scenáriót, melyet Huntington a hetvenes évek elején fejtett ki egy elméleti írásában, saját vizsgálataik is megerősítették (*Huntington 1974*). Kiemelik, hogy a posztkonvencionális cselekvés (aláírássok gyűjtése, polgári kezdeményezés, sztrájk, tömegközlekedés feltartóztatása, lakásfoglalás stb.) különösen a fiatalok politikai aktivitásának részévé vált.

Barnes és Kaase úgy érvelnek, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés összefügg az iskolázottság kiterjedésével, és az annak nyomán kialakuló posztmateriális értékrendbe ágyazódik. A posztkonvencionális politikai cselekvés egy megismerési és tanulási folyamat eredménye, valamint annak az igénye, hogy valami történjék. Ugyanakkor a posztkonvencionális politikai cselekvés összefüggésben van a generációs konfliktusokkal is, azon fiatalok körében erősödik fel, akik leginkább szembe kerülnek a

felnőtt társadalom intézményeivel és modelljeivel. Végül a tömegkommunikáció hatását emelik ki, illetve azt, hogy ellentmondás van a modern tömegkommunikáció szerepének és hatásának növekedése, valamint a demokrácia politikai intézményrendszerének változatlansága és nehézkessége között.

Hasonló változás nálunk is megfigyelhető. Az ifjúságcentrizmus radikalizálja a fiatalok politikai cselekvését. Az ifjúságcentrista fiatalok nálunk is sokkal inkább vennének részt sztrájkban, a közlekedés megbénításában, erőszakos akcióban a rendőrökkel, illetve a „másik oldalon” állókkal szemben, mint a hagyományos módon szervezett politikai intézmények (pl. pártok) tevékenységében.

Agresszív ifjúsági és politikai kultúra

Az agresszív ifjúsági és politikai kultúrát Magyarországon elsősorban a szkinhedek képviselik. A szkinhedjelenség sokféleképpen értelmezhető, de az ifjúságkutatók (szociológusok, politikusok stb.) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra részévé vált.

A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás összhangban lesz a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével. Az ifjúság mintaadó kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszerei demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemek és faji különbségek) kiegyenlítődéssel.

A kilencvenes évek elejére azonban világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak. Az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében növekszik a más-ság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása ill. az erőszak és az etatizmus tisztelete. Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban nem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődség, sőt fokozódott a társadalmak kettészakadása: nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség, és a bevándorlók, külföldi munkavállalók elkülönülése, társadalomalatti osztállyá válása, illetve az ellenük irányuló gyűlölet felerősödése.

Magyarországon 1989-ben a szkinhedekkel szimpatizálók aránya iskolatípusok szerint különböző volt: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, és a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a szkinhedekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazista fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanuló fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a szkinhedekkel szimpatizálók aránya.

Ennek az aránynak az alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette (4%), a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban tartotta (8%), illetve 17%-ra növelte a szkinhedekkel szimpatizálók arányát.

A szkinhedekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent (2%, illetve 8%), a szakmunkástanulók körében viszont 31%-os volt, ami jelentős mértékű növekedést jelent. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódása is: Az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulók számára viszont 50%-a szimpatizált a szkinhedekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmusnak az ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása még elvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt, mint a felnőtt mintakövetők: Az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-át, a felnőtt mintakövetők 86%-át, a szakmunkástanulók számára pedig 23%-át, illetve 31%-át érdekelte a politika. A gimnazisták kivételt képeztek: náluk a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban az egyetemisták 61%-át, a gimnazisták 38%-át, a szakmunkások számára pedig 9%-át érdekelte a politika. Az egyetemisták körében kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőtt mintakövetők 63%-át és az ifjúságcentristák 60%-át érdekelte a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintakövetők 30%-át, az ifjúságcentristák számára pedig 40%-át. A szakmunkástanulók körében viszont a felnőtt mintakövetőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristák számára viszont 23%-át érdekelte a politika.

A fenti adatokból egyértelműen következik, hogy a társadalom alsó rétegeihez tartozó ifjúsági csoportokban (a szakmunkástanulók körében) a leggyakoribb, hogy az ifjúságcentrista fiatalok politikai érdeklődése növekszik. Ez annak a veszélyét rejti magában, hogy a felnőttekkel (és az általuk képviselt normákkal) való szembenállásra leginkább hajlamos ifjúságcentrista csoport éppen az erőszakos magatartásmintákat leginkább követő alsó társadalmi rétegekben válhat agresszív politikai megnyilvánulások részesévé.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvési formák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől az engedélyezett demonstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos protezz-cselekvésekig (köz- és magántulajdon-sértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanó eszközök alkalmazása stb.) terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább elfogadják az erőszakos politikai cselekvési formákat, mint a többiek. Például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatna közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel és más személyekkel szemben. Ugyanezek az arányok a nem ifjúságcentrista középiskolás fiatalok körében csak 14–10–4%-ot képviselnek.

1989-ben még élesen elkülönült az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelentett mintát. 1989-ben még az ifjúság lázadása elvált a politikai érdeklődéstől és a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés széles körben jellemző volt, és a fiatalok döntő többsé-

ge az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

A 90-es években, miközben általánosan jellemzővé vált a fiatalok piac-konform magatartása, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének (a szkinhedekkel szimpatizálók aránya 1989-hez képest 1993-ra megduplázódott). A szkinhedekkel szimpatizálók változatlanul inkább a szakmunkástanulók és a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de ez a vonzalom sokkal szervezettebb részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig sokkal inkább vált az agresszív politikai proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között történt, amikor a fiatalok politikai érdeklődése általában csökkent.

A fiatalok előtt álló két szélsőséges mintát jelenleg a yuppiek és a szkinhedek jelentik. Mindkettő erőteljesen kötődik a piachoz. A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében, a fiatalság gátlástalanságával, mint nyertesek töreksenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra. (1993-ban a középiskolások 54%-a szimpatizált a yuppiekkel, a gimnazisták 50%-a, és a szakmunkástanulók 59%-a.) A szkinhedek pedig mint a piaci harc vesztesei, az oktatási intézményrendszer és a piac periferiájára sodródva, gátlástalánul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, főként a cigányokkal szemben. Az adatok azt mutatják, hogy a yuppie és szkinhed minták leginkább a szakmunkástanulók körében találnak szimpatizánsokra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol a leglátványosabb a gazdagok és szegények közötti különbség.

GÁBOR KÁLMÁN

IRODALOM

- BARNES, S. & KAASE, M. (1979) *Political action. Mass participation in five western democracies.* Beverly Hills, CA: Sage).
- FISCHER, A. (1985) Entwicklung der Messinstrumente. In: FISCHER, A. & FUCHS, W. & ZINNECKER J. (eds) *Jugendliche und Erwachsene '85.* Opladen vol. 5.
- GÁBOR KÁLMÁN (1996) *Ifjúságkutatási tézisek.* Educatio Füzetek 2. Bp., Oktatókutató Intézet.
- GÁBOR KÁLMÁN (1998) *A tamási fiatalok helyzete.* Bp., Oktatókutató Intézet. (Kézirat)
- GÁBOR KÁLMÁN (et al) (1997) *Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete.* Bp., Oktatókutató Intézet. (Kézirat)
- GÁBOR KÁLMÁN (et al) (1998) *A győri fiatalok helyzete.* Bp., Oktatókutató Intézet. (Kézirat)
- GÁBOR KÁLMÁN (1992) Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái. In: GÁBOR KÁLMÁN (ed) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai fiatalok kulturális mintái.* Szeged, JÁTE.
- GÁBOR KÁLMÁN & DUDIK ÉVA (1998) *A hevesi fiatalok helyzete.* Bp., Oktatókutató Intézet.
- GÁBOR KÁLMÁN & DUDIK ÉVA (1999) *A békéscsabai fiatalok helyzete.* Bp., Oktatókutató Intézet. (Kézirat)
- ROST, J. & GEORG, W. (1991) Alternatív Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala "jugendzentrismus", *ZA-Information*, Köln, Mai.
- TARJÁN GÁBOR (1999) A szkinhed mozgalom és a társadalom. In: *Társadalmi átalakulás és ifjúság.* Bp., 1999. (Kézirat)